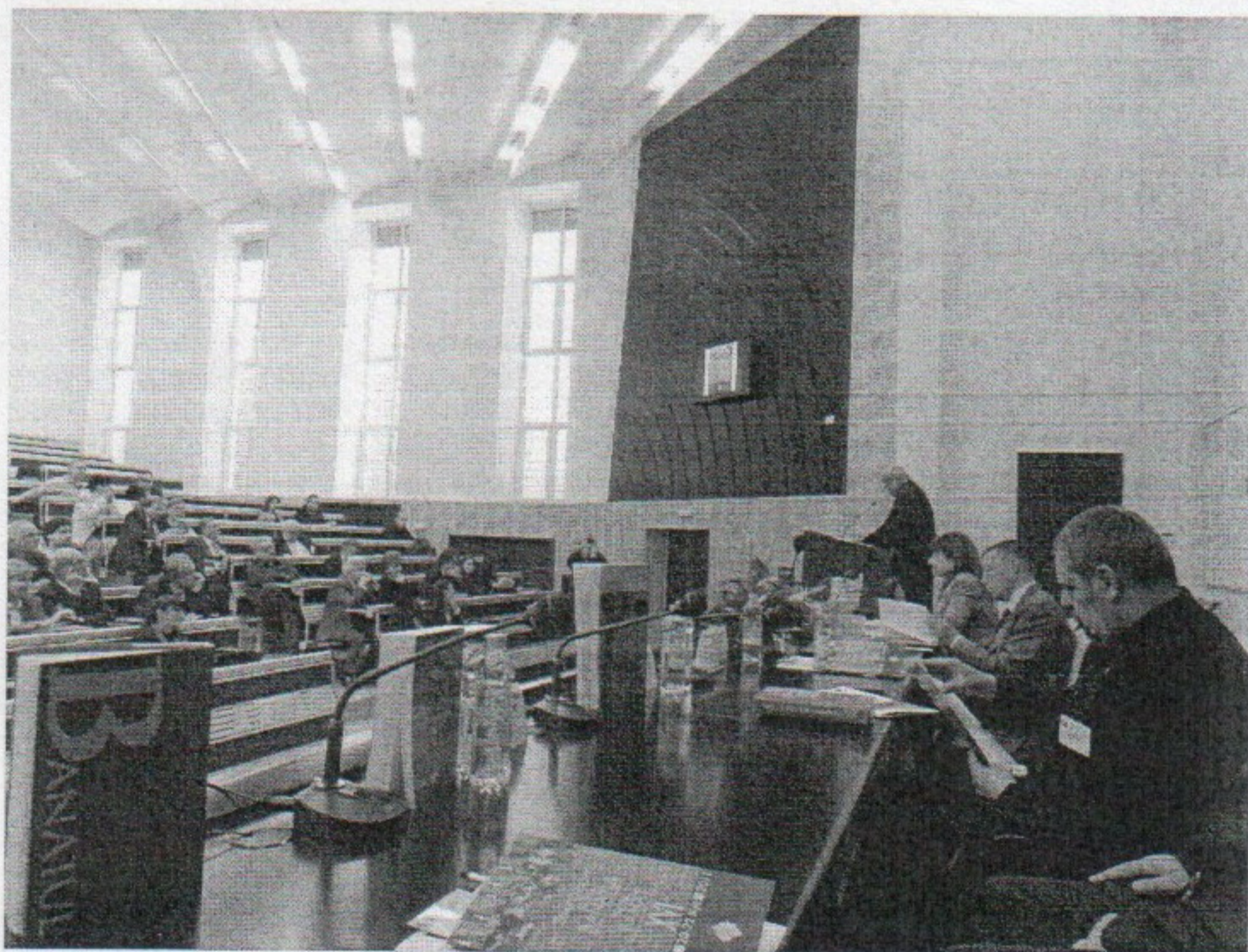

STUDII ŞI CERCETĂRI BĂNĂŢENE
BANATSKE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA

ACTELE SIMPOZIONULUI INTERNAŢIONAL
BANATUL-ISTORIE ŞI MULTICULTURALITATE

RADOVI MEĐUNARODNI SIMPOIJUM
BANAT – ISTORIJA I MULTIKULTURALNOST

REŞIŢA 2011

REŠICA 2011

CUPRINS - SADRŽAJ

Notă asupra ediției	5
ISTORIE	7
Bože Mimica, Novci geto-dačana i dačana S posebnim osvrtom na dva primjerka novčića pronađenih u Sotinu	8
Rezumat, Summary	10
Adrian Magina, Biserica ortodoxă din Banat în secolul al XVII-lea	12
Rezime, Summary	22
Ela Cosma, Generalul Józef Bem în Banat (1849)	24
Rezime, Summary	46
Florin Dobrei, Repere ale legăturilor cultural-bisericești ale românilor ortodocși hunedoreni cu Banatul (sec. XVIII-XX)	47
Rezime, Summary	57
Vlad Popovici, Considerații pe marginea corespondenței liderilor politici sârbi cu dr. Ioan Rațiu în perioada 1894-1901	58
Rezime, Summary	75
Nicolae Bocșan, Modelul sârbesc în cultura iluministă românească din Banat	76
Rezime, Summary	86
Mihaela Bedeccean, Separația ierarhică în Eparhia Vârșeț, studii de caz	87
Rezime, Summary	101
Drago Njegovan, Jedan izveštaj iz 1898. godine o ishodu deobnih parnica oko podele crkvenog imanja između Srba i Rumuna u nacionalno mešovitim opštinama Temišvarske eparhije	102
Rezumat, Summary	116

uninterrupted inter-connection brought out strongly, on cultural and church grounds. Thus, the birth and development of monarchy in Hunedoara, during medieval times stood under the influence of monastic settlements from the neighboring Banat region, a territory that, in various historical periods, spread its jurisdiction partially, through Transylvanian bishops from Hunedoara, residents of this area. On the one hand, in the 18th century, the offered support they have shown Hunedoara orthodoxy faced with catholic proselytism of the priests and monks from Banat, was defining. On the other hand, the contribution of Romanian cultural personalities has to be mentioned: Nicolae Stoica of Hațeg, Silviu Dragomir or Mircea Păcurariu, in bringing out Banat's historical and clerical past. As an expression of reciprocity of these exchanges is, also the fact that numerous clerics from Banat were in service in Hunedoara churches and vice versa. Theological schools from Caransebeș formed generations after generations of future spiritual pastors of Hunedoara. More than this, one of the scholars who have taught here was Gherasim Sârb from Cerbăl (Hunedoara County). These ecclesiastical relationships entered a new stage after the inclusion of Hunedoara County from an administrative and canonic point of view, in Banat's Metropolitan Church, by passing deaneries, parishes and local branches on April 1st 1949, under the patronage of the Bishop of Arad, Ienopole and Hălmagiu, the Romanian Orthodox Archdiocese of Timișoara.

Considerații pe marginea corespondenței liderilor politici sârbi cu Dr. Ioan Rațiu în perioada 1894-1901

Vlad Popovici*

Relațiile româno-sârbe au făcut de-a lungul timpului obiectul unei atenții relativ constante a istoricilor, dovadă stând titlurile care abordează direct sau tangențial tema¹³⁴. Primele referiri istoriografice la relațiile epistolare dintre Dr. Ioan Rațiu și liderii politici sârbi aparțin biografiei său

* Cercetător științific la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. This work was supported by CNCSIS-UEFISCSU, project number PN II-RU PD-425/2010.

¹³⁴ Vei: Nicolae Cordoș, Stelian Mândruț, Bibliographische Beiträge zum Thema Geschichte der Rumänisch-Serbisch-Slowakischen Beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der Rumänischen Geschichtsschreibung nach 1918 (Auswahlbibliographie, I), în *Acta Musei Napocensis*, XVII (1980), p. 811-827; Idem, Bibliographische Beiträge zum Thema Geschichte der Rumaenisch-Serbisch-Slowakischen Beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der Rumaenischen Geschichtsschreibung nach 1918 (1980-1995) Auswahlbibliographie, II, în *Acta Musei Napocensis*, XXXIII (1996)/II, p. 251-270.

Ioan Georgescu¹³⁵. Alte câteva piese arhivistice inedite au fost semnalate în anii '70 de către Nicolae Cordoș în arhiva Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca¹³⁶ și de către Mihai Racovițan în Arhiva Bibliotecii „Astra” din Sibiu¹³⁷, cele de la Cluj rămânând nepublicate integral până astăzi¹³⁸. Cea mai bogată colecție de corespondență a liderilor sârbi cu I. Rațiu, păstrată în fondul personal al acestuia din urmă, la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, a fost publicată de către Marcel-Dumitru și Elena-Teodora Ciucă¹³⁹. O parte dintre scrisori fuseseră aproape simultan publicate și de Teodor Pavel, însă doar textul original în germană însoțit de scurte regeste în limba română¹⁴⁰. Ambele ediții sunt selective și deci complementare, fiind indicată utilizarea lor în paralel.

Este greu de stabilit, cu exactitate, când a debutat corespondența președintelui Partidului Național Român (PNR) cu liderii politici sârbi. Originile trebuie căutate între turneul lui Eugen Brode (septembrie 1892) și începuturile anchetării memorandiștilor (1893). Cea mai veche scrisoare păstrată, datată 27 aprilie 1894, aparține avocatului Milan Bozsoszky din Cuvin (Timiș-Cubin), acesta exprimându-și regretul că nu își poate onora promisiunea de a se prezenta ca apărător în procesul memorandiștilor, din cauza unor probleme de sănătate¹⁴¹. În text apar referiri la existența unei corespondențe anterioare între Rațiu și liderii sârbi, fără detalii suplimentare. Nu l-am mai întâlnit pe M. Bozsoszky în alte scrisori, ceea ce ar impune pe viitor o documentare suplimentară asupra activității sale, pentru a descoperi dacă într-adevăr sănătatea era motivul neparticipării sale la Cluj, sau doar un pretext pentru a nu se implica într-o chestiune politică ce-i putea afecta bunul mers al afacerilor private.

¹³⁵ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, Tipografia „Foaia Poporului”, 1928, p. 101-136.

¹³⁶ N. Cordoș, Protestul naționalităților din Ianuarie 1898, în *Acta Musei Napocensis*, VIII (1971), p. 661-672; Idem, Memorandul naționalităților (1892-1899), în *Acta Musei Napocensis*, IX (1972), p. 255-276.

¹³⁷ Mihai Racovițan, Documente sibiene referitoare la activitatea Dr. Ioan Rațiu, în *Potaissa. Studii și comunicări*, I (1978), p. 177-178. Scrisoare a lui M. Polit către I. Rațiu, pe care autorul o datează 22 noiembrie 1895 și îi narează conținutul. Documentul este publicat integral și datat 29 noiembrie 1895 în vol.: Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *Corespondență I (scrisori primite 1866-1895)*, Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Marcel-Dumitru Ciucă și Elena-Teodora Ciucă, București, 1994, p. 379-382.

¹³⁸ Din acest motiv le oferim ca anexă a studiului. Întreaga noastră grațitudine o îndreptăm spre CS III Dr. Loránd Mádly, căruia i se datorează transcrierea și traducerea documentelor din limba germană. Mulțumim de asemenea și D-nei Dr. Melinda Mitu și D-lui Dr. Ovidiu Muntean pentru facilitarea accesului la surse în condițiile amplelor lucrări de renovare a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.

¹³⁹ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, I, p. 194 sqq; Idem, *Corespondență II (scrisori primite 1896-1919)*, Ediție îngrijită, introducere, note și comentarii de Marcel-Dumitru Ciucă și Elena-Teodora Ciucă, București, 2002, passim.

¹⁴⁰ Teodor Pavel, *Partidul Național Român și acțiunea memorandistă. Corespondență politică (1887-1901)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 299-329.

¹⁴¹ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, I, p. 194-195.

Pe perioada detenției la Szeged șirul scrisorilor este discontinuu, fiind păstrate doar epistole adresate Emiliei Rațiu. În 17 februarie 1895 redacția „Zastavei” o roagă pe soția liderului român să ia parte la serbarea aniversării lui Svetozar Miletić, trimițându-i luptătorului național sârb, zdruncinat psihic de regimul de detenție, telegrame de felicitare¹⁴². Tot D-nei Rațiu, redactorul „Zastavei” Emil Gavrilla îi exprimă pe 19 septembrie 1895 sentimentele sale de bucurie prilejuite de grațierea memorandiștilor¹⁴³. Motivele întreruperii corespondenței între 1894-1895 țin de reorientarea eforturilor spre organizarea Congresului Naționalităților, persoanele de legătură devenind V. Mangra uneori posibil chiar E. Brote¹⁴⁴. Faptul că familia Dr-ului Rațiu se afla în atenția poliției maghiare, fiind chiar implicată în procese pe fondul atitudinii naționaliste exhibate¹⁴⁵ poate să fi reprezentat un motiv suplimentar de circumspecție. Trebuie amintit că unii lideri sârbi, precum Mihail Polit, nu manifestau o deosebită încredere în I. Rațiu, considerându-l, alături de cei din gruparea sa, „*unelte ale Triplei Alianțe*” [„...dass Rațiu und Genossen ein Werkzeugdes Dreibundes wären”]¹⁴⁶. Aceste opinii par a le fi fost insuflate de discuțiile cu V. Babeș.

În toamna lui 1895, M. Polit continuă corespondența cu V. Mangra¹⁴⁷, dar debutează și epistolele sale către I. Rațiu, dovadă că vechile reticente se atenuaseră. Într-o scrisoare din 29 noiembrie 1895¹⁴⁸, liderul sârb subliniază meritele președintelui PNR în lupta națională apoi îi prezintă acestuia dificultățile interne ale mișcării naționale sârbe, scindată între liberali și radicali. Pe fondul acestora își exprimă opinia că Budapesta ar fi cel mai potrivit loc de întâlnire al comitetului executiv al naționalităților (Comisia XII)¹⁴⁹, cu atât mai mult cu cât începea să resimtă personal presiunea autorităților maghiare în afacerile profesionale¹⁵⁰. Trebuie subliniat faptul că inițiativa corespondenței i-a aparținut liderului român, avocatul sârb felicitându-l pentru grațiere abia în această epistolă-răspuns, motivându-și dăruirea de rudimentară lipsa de curtoazie prin faptul că nu știa unde să

adreseze telegrama. Este evident că pentru Polit, Rațiu nu reprezenta încă un partener demn de totală încredere, opiniilor împrumutate dinspre Babeș alăturându-li-se probabil și bunele relații epistolare dintre radicalii sârbi (E. Gavrilla, „Zastava”) și familia Rațiu.

Pe 17 decembrie 1895 I. Rațiu a adresat liderilor sârbi o epistolă (sau probabil mai multe, fiecăruia în parte) despre existența căreia/cărora știm doar din scrisorile-răspuns. Președintele PNR cerea confirmarea reuniunii „Comisiei XII” la Budapesta, pe 27 decembrie. Două zile mai târziu, Polit s-a declarat de acord cu această convocare, ce întrunea exigențele exprimate anterior. Din partea liberalilor urmau să participe alături de el fie Stefan Malešević, fie Nikolai Joksimović (redactorul ziarului „Brannik”), în funcție de posibilități¹⁵¹. Cel dintâi pare să fi refuzat, căci pentru cel de al doilea Polit i-a solicitat lui Rațiu, pe 23 decembrie, o invitație personală, probabil pentru a-i mângâia orgoliul și a-l face să accepte mai ușor călătoria de 600 km dus-întors pe timp de iarnă¹⁵². Un simplu calcul al vitezei corespondenței ne arată că cererea lui Polit nu ar fi putut nicicum să asigure prezența lui N. Joksimović, deoarece nu mai exista timpul fizic necesar retrimiterii unei scrisori elegante pe ruta Sibiu – Novi Sad (excluse fiind telegramele) și deplasării la Budapesta până pe 27 decembrie.

Din partea radicalilor, E. Gavrilla a răspuns aceleiași epistole tot pe 19 decembrie, exprimându-și dezacordul cu alegerea Budapestei ca loc al întrunirii și propunând Novi Sad. Din scrisoarea sa reiese un oarecare dezinteres față de activitățile „Comisiei XII”, motivat prin starea sănătății și, mai ales, prin energia investită în organizarea festivităților de celebrare ale lui S. Miletić, care, după spusele sale, urmau să împiedice orice activitate reală până după 22 februarie 1896¹⁵³.

Pus în fața lipsei de unitate a sârbilor și a priorităților diferite declarate de radicali, I. Rațiu a fost lovit, pe 24 decembrie 1895, și de reproșurile lui V. Mangra, care îi imputa lipsa de organizare a întrunirii comitetului executiv al naționalităților și declara că nici chiar românii nu erau pregătiți, lipsind Vasile Lucaciu¹⁵⁴. Desigur, atitudinea lui Mangra venea pe fondul adâncirii crizei „Tribunei”, ziar a cărui proprietate președintele PNR încerca de câteva săptămâni să o obțină, chestiunea aflându-se la acea dată în instanță¹⁵⁵. Călugărul arădean trebuie să fi fost informat prin M. Polit despre situația din Novi Sad și încerca să exploateze disensiunile sârbilor pentru a sublinia incapacitatea organizatorică și implicit a contesta „leadership-ul” lui Rațiu.

¹⁴² *Ibidem*, p. 329-331.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 365-366; T. Pavel, *op. cit.*, p. 299. Pentru relațiile dintre Emil Gavrilla și români vezi: Mircea Măran, Emil Gavrilla et sa collaboration avec les Roumains, în *Transylvanian Review*, XVI (2007), nr. 2, p. 122-126.

¹⁴⁴ Vasile Mangra, *Correspondența*. Volumul I A-H, Ediție, studiu introductiv și note de Marius Eppel, Cluj-Napoca, 2007, p. 428-431; *Ibidem*, Volumul II I-Z, Ediție, studiu introductiv și note de Marius Eppel, Cluj-Napoca, 2007, p. 191-197. M. Eppel observă că una dintre scrisori este redactată cu scrisul lui E. Brote, ceea ce ne face să credem că, din motive necunoscute, acesta a copiat-o și retrimis-o lui Mangra.

¹⁴⁵ *Tribuna*, XII (1895), nr. 19, 24 ianuarie/5 februarie, p. 75.

¹⁴⁶ V. Mangra, *op. cit.*, II, p. 191-192.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 198-199.

¹⁴⁸ M. Racovițan, *op. cit.*, p. 177 datează scrisoarea 22 noiembrie.

¹⁴⁹ Mircea Timbus, Andrei Caciora, Izvoare noi despre Congresul Naționalităților asuprite din Austro-Ungaria (Budapesta, august 1895), în *Ziridava*, XI (1979), p. 387.

¹⁵⁰ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, I, p. 379-382.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 393-394; T. Pavel, *op. cit.*, p. 303-304.

¹⁵² *Ibidem*, p. 395-396; *Ibidem*, p. 305.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 390-393; *Ibidem*, p. 301-303.

¹⁵⁴ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, I, p. 396.

¹⁵⁵ N. Cordoș, Din frământările Partidului Național Român transilvănean între anii 1894-1898, în *Acta Musei Napocensis*, XXXVII-XXXVIII (2000-2001)/II, p. 190-191.

În aceste condiții, energiile pe care președintele PNR și le rezervase pentru călătoria la Budapesta și întrunirea „Comisie XII” au fost reorientate spre disputele interne și acțiunile sale dure din perioada 28 decembrie 1895 – 1 ianuarie 1896 devin susceptibile de a fi explicate și dintr-o perspectivă psihoistorică. Tensiunea care trebuia să culmineze în capitala Ungariei, unde I. Rațiu urma să-și facă prima apariție după grațiere ca lider al naționalităților solidare, culegând public laurii din partea sârbilor și slovacilor, a rămas să mocnească de Crăciun fiind alimentată probabil și de fermentul agitației și de un oarecare cult al personalității care nu au lipsit niciodată în sânul familiei sale. Rezultatul a fost defularea ei prin concedierea recalitrantilor din redacția „Tribunei” (28 decembrie 1895 – 1 ianuarie 1896) și debutul oficial al crizei Partidului Național Român.

Aceste neplăcute evenimente, alături de intervențiile jurnalistice ale uto-expulzaților din România (Aurel C. Popovici, E. Brote) au produs ezorientări în rândul slovacilor și sârbilor, ai căror lideri vedeau într-unii între politicienii români (mai ales în E. Brote) agenți ai Budapestei și ai erlinului meniți să dinamiteze colaborarea naționalităților și să oprească rice acțiune comună în anul serbării „Mileniului”¹⁵⁶. Pe fondul tergiversărilor, sfârșitul lunii aprilie, singurul act comun al alianței naționalităților rămăsese r Protest împotriva sărbătorilor Mileniului¹⁵⁷. Inițial fuseseră programate anifestații publice, dar liberalii sârbi, prin N. Joksimović, l-au anunțat pe I. ațiu la 24 aprilie 1896 că circumstanțele nu le permiteau să agite prea mult iritele, de teama de a nu fi considerați agenți ai regatului Serbiei¹⁵⁸. M. Polit acceptat în nume personal textul unui Protest comun al naționalităților, dar nducerea liberalilor sârbi nu a dorit să și-l însușească. Cu toate acestea, pă cum îl anunța slovacul Miloš Štefanović pe I. Rațiu, la 26 aprilie 1896, tful Protestului urma să fie publicat în „Brannik” și „Zastava”¹⁵⁹.

În vara anului 1896 au început pregătirile electorale. Fruntașul sârb E. vrilla, pornind de la premisa că și în alegeri alianța naționalităților trebuia purceadă solidar, l-a înștiințat pe I. Rațiu despre apropierea dintre sârbi și tidul Poporului, solicitându-i totodată fixarea unei întâlniri a rezentanților celor trei națiuni în care să se discute chestiunea atitudinii torale comune¹⁶⁰. După această scrisoare, datată 27 iulie 1896, spondența nu s-a mai păstrat pentru aproape un an și nu cunoaștem odământul unei eventuale acțiuni comune. Dat fiind pasivismul feroce al edintelui PNR putem doar bănuși că orice propunere în sensul unei borări electorale între naționalități era privită cu susceptibilitate și legată,

Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 60-61.
em, p. 63, 65-66; T. Pavel, *op. cit.*, p. 306-307.
em.

Pavel, *op. cit.*, p. 308.

em, p. 309; Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 74-75.

direct sau indirect, de intrigile opozanților – tribuniștii.

În 21 mai 1897, M. Polit anunță că este de acord cu întrunirea comitetului executiv al naționalităților și că reprezentantul liberalilor sârbi urma să fie N. Joksimović¹⁶¹. Pe 4 iunie însă, E. Gavriila îl informează pe președintele PNR că sârbii nu vor mai lua parte la întrunirea de la Budapesta, atât din cauza stării grave a sănătății avocatului Cveić, cât și pe fondul preparativelor pentru Congresul Bisericesc. După cum arată conceptul de răspuns al lui I. Rațiu, liderul român a insistat, subliniind necesitatea prezenței sârbilor¹⁶², însă fără succes. Aceași lipsă de disponibilitate este comunicată și de către M. Polit, într-o scrisoare din 20 august 1897. Liderul liberal este de acord cu necesitatea întrunirii unui nou congres al naționalităților, dar subliniază faptul că sârbii nu vor putea participa din motive legate de apropierea Congresului lor Bisericesc: le era teamă ca guvernul maghiar să reacționeze la eventuala lor participare printr-o nouă amânare a acestui din urmă eveniment¹⁶³. Rațiu nu a renunțat însă total la ideile sale și a continuat să susțină necesitatea întrunirii comitetului executiv al naționalităților, dar la Sibiu, deoarece starea sănătății îl împiedica să se deplaseze¹⁶⁴.

În luna noiembrie 1897, considerând că situația Congresului Bisericesc nu mai putea fi invocată de sârbi, i-a scris din nou lui M. Polit, rugându-l să sondeze terenul printre conaționali în vederea reluării colaborării. Probabil pentru a-l impulsiona, i-a menționat și posibilitatea atragerii sașilor (destul de nerealistă de altfel)¹⁶⁵. Răspunsul a venit însă dinspre radicalii sârbi, care prin redacția „Zastavei” au adresat „Tribunei” propunerea de a se uni într-un protest comun al naționalităților împotriva noilor legi de maghiarizare a numelor de localități, aflate atunci în dezbateră Parlamentului¹⁶⁶. Rațiu a primit pozitiv propunerea, cerându-le într-o scrisoare trimisă pe 10 decembrie 1897 să se ocupe de organizare, dar sârbii au pasat responsabilitatea slovacilor înștiințându-l și pe liderul român în acest sens¹⁶⁷. E. Gavriila a recunoscut incapacitatea celor două partide sârbești de a ajunge pe un teren comun și de a elabora un text unitar al Protestului, însă i-a cerut lui Rațiu să încerce în continuare să-i atragă și pe sași în această acțiune¹⁶⁸.

În ciuda acestor ambiguități și neînțelegeri, conceptul proiectului a

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 311-312; *Ibidem*, p. 128.

¹⁶² *Ibidem*, p. 312-313; *Ibidem*, p. 129-130.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 313-314; *Ibidem*, p. 138-139.

¹⁶⁴ T. Pavel, *op. cit.*, p. 315.

¹⁶⁵ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, *inventar M. 2719*.

¹⁶⁶ N. Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, p. 662.

¹⁶⁷ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, *inventar M. 2716*.

¹⁶⁸ *Ibidem M. 2717*.

fost realizat într-un final de M. Polit, care l-a distribuit ulterior lui I. Rațiu și fruntașilor slovaci pentru analiză și observații. Rațiu l-a copiat și l-a expediat lui V. Mangra și V. Lucaciu (cei alți membri români ai comitetului executiv alături de ginerele său Iuliu Coroianu) cu rugămintea de a face observații și de a se prezenta la ședința de la Budapesta pe 10-11 ianuarie 1898. V. Lucaciu a făcut observațiile de rigoare, dar a anunțat că nu se poate prezenta la Budapesta, în timp ce V. Mangra a preferat să discute direct cu liderul slovac Paul Mudroň, pe care l-a înștiințat că proiectul i se pare incomplet și că nu poate veni în capitala Ungariei deoarece în aceeași zi urma să aibă loc la Arad congregațiunea comitatensă¹⁶⁹.

La ședința comitetului executiv nu a participat nici I. Rațiu, probabil din motive de sănătate, fiind prezenți doar cinci membri: Iuliu Coroianu, Emil Javrilla și slovaci: Paul Mudroň, Jan Vanović și Miloš Štefanović. Hotărârile luate în timpul ședinței, textul integral al Protestului și succesiunea evenimentelor ulterioare (violarea corespondenței lui I. Coroianu, publicarea protestului în presa maghiară și polemicile stârnite în interiorul mișcării naționale românești) au fost prezentate detaliat de N. Cordoș, astfel că nu ne vom mai opri asupra lor¹⁷⁰.

Același istoric a dezbătut, într-un studiu rămas până astăzi singular în topiografia problemei, chestiunea memorandumului naționalităților din anul 1899. Impulsul punerii în practică a acestei idei cu o veche tradiție a venit în urma aceleiași ședințe din 10-11 ianuarie 1898, fiecare naționalitate urmând să elaboreze un text separat, actul final constând în unificarea acestor memorandumuri naționale. Nici acum colaborarea nu a funcționat, după cum se vede din corespondența adresată de avocatul sârb S. Malešević lui I. Rațiu. Într-o scrisoare datată 19 mai 1898 acesta îl informează pe liderul PNR că a fost însărcinat să redacteze conceptul sârbesc al Memorandumului naționalităților și îl roagă să-i furnizeze o serie de date referitoare la români (probabil în vederea unei comparații). Aflăm din epistola lui Malešević că acesta îi mai scrisese anterior lui Rațiu în aceeași chestiune, fără a primi răspuns¹⁷¹. Nu cunoaștem nici răspunsul la această scrisoare, nici acțiunile care au urmat (dacă a urmat vreuna).

Liderul slovac Paul Mudroň a insistat la rândul său din iulie 1898 până în martie 1899 pe lângă I. Rațiu pentru a urgenda definitivarea variantei românești a memorandumului, dar a fost constant amânat¹⁷². Nu este exclus ca și relațiile sale cu V. Mangra și plecarea lui Gustav Augustini de la

¹⁶⁹ Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, p. 663-664. *Ibidem*, p. 666-673.

¹⁷⁰ *Revue Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2729*.

¹⁷¹ Cordoș, *Memorandumul naționalităților (1892-1899)*, p. 263.

„Tribuna”¹⁷³ să fi determinat această atitudine a lui Rațiu la adresa sa. Pe de altă parte liderul PNR era bolnav, își petrecea o parte din timp la băi, era prins în luptele din sânul mișcării naționale și, nu în ultimul rând, este posibil să nu fi dorit să-l pună într-o postură proastă pe ginerele său, I. Coroianu, cel care trebuia să redacteze actul. Nici veștile care veneau dinspre prietenii sârbi nu aveau darul să-l bucure. La 1 ianuarie 1899, M. Polit îl înștiințea pe Rațiu că, din cauza stării depresive pricinuite de moartea fiului său, s-a retras momentan din politică, dar că întrunirea comitetului executiv al naționalităților rămânea o necesitate, îndrumându-l spre colegii săi de partid: Dr. Vucetić și N. Joksimović¹⁷⁴. Aceleași gânduri sunt exprimate de Polit și în epistola din 23 mai 1899, în cuprinsul căreia își manifestă neîncrederea în Memorandumul naționalităților, pe care îl caracteriza drept o „acțiune dubioasă”¹⁷⁵.

Despre faptul că nu doar moartea fiului ci și poziția în administrația bisericească îl îndemneau pe Polit să se retragă din politică aflăm din scrisoarea lui S. Malešević către I. Rațiu, datată 29 mai 1899¹⁷⁶. Malešević fusese însărcinat de liderul liberalilor sârbi să preia legăturile cu slovacii și românii, continuând linia predecesorului și insistând asupra faptului că sârbii nu luau în considerare participarea la nicio acțiune comună, deoarece sperau ca sub guvernarea Széll Kálmán să definitiveze reglementarea autonomiei lor bisericești. Susținând că această chestiune urma să fie definitivată „spre stânga” în 3-4 săptămâni, Malešević îi cere lui Rațiu să nu forțeze organizarea niciunei acțiuni comune până ce sârbii nu vor fi dezlegați de respectiva problemă.

Răspunsul lui Rațiu a fost scurt, dar pozitiv, acceptând ideea întrunirii unui alt Congres al naționalităților în toamnă, după ce chestiunea autonomiei bisericești sârbe urma să ia sfârșit¹⁷⁷. Prin aceasta liderul român a sacrificat definitiv interesele slovacilor în cadrul alianței naționalităților, după ce la un moment dat părea că dorește să convoace comitetul executiv, iar memorandumul românesc fusese deja tradus în germană¹⁷⁸. Malešević a mulțumit elegant, într-o epistolă datată 5 iunie 1899, însă fără a oferi vreo certitudine în privința participării sârbilor la un eventual congres¹⁷⁹. Două săptămâni mai târziu a revenit cu o altă scrisoare, rugându-l pe Rațiu să popularizeze în presa românească memorandumul sârbesc înaintat împăratului

¹⁷³ Lucian Boia, *Activitatea ziaristului slovac Gustav Augustini în Transilvania (1893-1900)*, în *Studii. Revistă de istorie*, XXIII (1970), nr. 5, p. 924-925; N. Cordoș, *Plecarea lui Gustav Augustini de la Tribuna*, în *Acta Musei Napocensis*, XII (1975), p. 361-371.

¹⁷⁴ T. Pavel, *op. cit.*, p. 317-318; Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 181-182.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 320; *Ibidem*, p. 188-189.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 321; *Ibidem*, p. 189-191.

¹⁷⁷ T. Pavel, *op. cit.*, p. 323-324.

¹⁷⁸ N. Cordoș, *Memorandumul naționalităților (1892-1899)*, p. 263-268.

¹⁷⁹ T. Pavel, *op. cit.*, p. 324-325; Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 192-193.

în chestiunea autonomiei bisericești¹⁸⁰.

Comitetul executiv al naționalităților nu s-a mai întrunit, iar memorandumul naționalităților a rămas o simplă coală de hârtie în arhiva Rațiu, episodul colaborării naționalităților luând practic sfârșit în vara anului 1899. Sârbii erau scindați între liberali și radicali, iar ambele partide se temeau să se manifeste din cauza mizei pe care o reprezenta autonomia bisericească. Românii, la rândul lor, erau împărțiți în mai multe facțiuni care au reușit să ajungă la un punct relativ comun abia în 1905. Slovicii, eșuând în colaborarea cu naționalitățile au intrat în activitate la alegerile din 1901, îndepărtându-se astfel și mai mult de ideile aripii Rațiu a PNR.

Rămâne desigur întrebarea: de ce a eșuat alianța naționalităților, după începutul atât de promițător din vara anului 1894? Răspunsurile trebuie căutate în lipsa de unitate ce caracteriza mișcările naționale, în egoismul și lipsa de energie a unora dintre cei ce și-au asumat conducerea (membrii comitetului executiv) și în amatorismul lor politic¹⁸¹. Este evident, cel puțin în cazul sârbilor și al românilor, că neînțelegerile interne și incapacitatea liderilor au condus alianța naționalităților într-un punct mort. Obstrucțiile guvernamentale au avut rolul lor, dar acesta a fost unul minor, incapabil în ipsa unui context favorabil să submineze alianța. Cea mai mare reușită a Cabinetului negru” a fost interceptarea Protestului Naționalităților și publicarea sa în presa maghiară, dând astfel ocazia tuturor să se îndoiască de bunele intenții ale lui I. Coroianu, în condițiile în care a fost vorba, în definitiv, doar de o crasă neglijență a acestuia. Rolul lui I. Rațiu în eșecul alianței a fost unul major: prin perpetuarea rupturii în PNR pe de o parte, prin rigiditatea și tergiversările sale privind comitetul executiv și memorandumul naționalităților pe de altă parte, liderul român a condus alianța naționalităților astfel cum a condus Partidul Național: fără a ține cont de sugestiile altora, dar și fără a lua decizii majore în nume propriu și fără a iniția acțiuni și activități concrete.

***

Ultimele scrisori sârbești către I. Rațiu provin de la E. Gavrilla. Untașul sârb îi scrie președintelui PNR la 9 februarie 1900, rugându-l să-i comunice adresele lui A.C. Popovici, Septimiu Albini și E. Brote, de la București, deoarece urma să se deplaseze în capitala României și dorea să vadă pe acești vechi cunoscuți. Îi mai solicita de asemenea recomandări către persoane influente, pentru a-l ajuta să-și rezolve o chestiune „de

¹⁸⁰ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 193-195.

¹⁸¹ Vezi și mai vechea dar încă validă analiză realizată de Keith Hitchens, *The Rumanians of Transylvania and the Congress of Nationalities*, în *The Slavonic and East European Review*, 48 (1970), 12, p. 402.

familie” cât mai degrabă. Nu în ultimul rând, constata că programul comun al naționalităților devenise nefuncțional și nu mai avea decât o valoare istorică, rugându-l pe Rațiu să-i exprime în scris opiniile sale în privința greșelilor care au condus la această situație¹⁸². Această scrisoare a lui Gavrilla poartă în ea întreaga greutate sufletească a eșecului pe care liderul sârb îl resimțea în chestiunea colaborării naționalităților. Merită subliniată de asemenea completa și inocenta sa lipsă de informare, căci cum altfel putea să facă gafa de a-i solicita lui Rațiu adresele inamicilor săi politici?

Într-o a doua scrisoare, datată 13/26 iunie 1901, Gavrilla îl înștiințează pe Rațiu că s-a mutat la Budapesta și îl invită să-i treacă pragul casei cu orice prilej¹⁸³. Privită retrospectiv, ea apare ca o *captatio benevolensis*, deoarece câteva luni mai târziu, pe 12 septembrie, sârbul îi expune lui Rațiu un mic plan secret de candidatură a sa în Ozora și îl roagă să intervină la preotul local, Conopan, pentru a-i asigura voturile românilor¹⁸⁴. Rămân de cercetat, pe viitor, amănuntele acestei mici diversiuni electorale, mai ales că nu avem cunoștință despre vreun răspuns al lui Rațiu la propunerea lui Gavrilla. Mai important este, credem, domeniul spre care scrierile lui E. Gavrilla ne îndreaptă atenția: colaborarea/adversitatea româno-sârbă pe plan local, cu ocazia alegerilor, un subiect de cercetare rămas deocamdată, cel puțin în istoriografia română, aproape nedefrișat. Dincolo de politicoasele scrisori ale liderilor, analiza încleștărilor electorale poate oferi argumente suplimentare valoroase în judecarea relațiilor sârbo-române din perioada dualistă.

***

¹⁸² *Ibidem*, p. 211-213; T. Pavel, *op. cit.*, p. 325-326;

¹⁸³ Dr. Ioan Rațiu și Emilia Rațiu, *op. cit.*, II, p. 247-248.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 253-255; T. Pavel, *op. cit.*, p. 328-329.

Anexe

I. Ioan Ratiu către Mihail Polit, concept nedatat (noiembrie-decembrie) 1897¹⁸⁵.

Sr. Hochwohlgeboren, Herrn Dr. Michael Polit, Advokat etc.
Neusatz Hochverehrter Herr Collega,

Anknüpfend an unsere frühere, auf die Einberufung einer gemeinsamen Versammlung der drei alliierten Nationalitäten bezügliche Correspondenz, erlaube ich mir von Neuem auf diesen Gegenstand zurückzukommen und Ihre freundliche Mitwirkung dafür zu erbitten, dass die geplante Versammlung in möglichst kurzer Zeit zusammentreten könne.

Die in dieser Sache gepflogenen Verhandlungen wurden bekanntlich aus dem Grunde vertagt, weil die Serben mit Rücksicht auf ihren Kirchenkongress sich im Jahre 1897 nicht auch auf andere nationale Unternehmungen einlassen zu kommen glaubten. Nun geht auch dieses Jahr zu Ende und die bisherige Entwicklung ohne Kirchenkongress-angelegenheiten scheint sich nicht danach gestaltet zu haben, dass sie von den geplanten gemeinsamen Versammlung in irgend einer Weise beeinflusst werden könnten. Deshalb glaube ich, dass jene Rücksichten, welche einerzeit die Vertagung unsere Verhandlungen veranlaßt haben, heute nicht mehr bestehen dürften.

Diese Voraussetzung drängt mich den Faden unserer Korrespondenz wieder aufzunehmen und bei Ihnen anzufragen, ob die momentanen Verhältnisse der Serben, welche Sie gewiß am richtigsten werden beurteilen können die baldige Verwirklichung unseres gemeinsamen Planes gestatten und ob Sie geneigt sind in dieser Sache nunmehr an die Arbeit zu gehen.

Ich glaube bei dieser Gelegenheit nicht noch auf eine nähere Beleuchtung der politischen Situation eingehen zu sollen. Angesichts der neuesten Kraftproben des magyarischen Chauvinismus drängt sich gewiß unseren serbischen Brüdern ebenso gut wie allen anderen bedrückten Nationalitäten das Bedürfnis auf, die jüngsten Herausforderungen von Seite des herrschenden Elementes nicht wieder ruhig hinzunehmen, sondern gegen dieselben feierlichst Verwahrung einzulegen.

¹⁸⁵ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2719. Această scrisoare este înregistrată tangențial de N. Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, p. 665, fără a fi datată sau datată. Plecând de la informațiile din text o putem plasa, în ansamblul corespondenței, în perioada 6 noiembrie – 18 decembrie 1897, mai probabil totuși în a doua jumătate a lunii noiembrie.

Der gegenwärtige Moment dürfte sich auch schon deshalb zu einer energischen Action eignen, weil wir jetzt mehr als je auf eine, wenn auch nur gelegentliche Mitwirkung der Sachsen rechnen könnten und der Anschluss des deutschen Elementes unserem Worte einen bedeutenden Nachdruck leihen würde.

Schließlich will ich noch auf den Umstand hinweisen, dass das Unterbleiben der schon so langer Zeit angekündigten Versammlung und die bisherige, zumindest scheinbare Untätigkeit des im Jahre 1895 in Budapest erwählten Executiv-Comités in den Kreisen Ihrer und unserer Nationsgenossen zu immer tiefer dringender Unzufriedenheit Veranlassung geboten haben, welche sich jüngstens in dem durch die Universitätsjugend der alliierten Nationalitäten um 5 November veranstalteten Verbrüderungsfeste in einer nur und gewiss auch Ihnen zugeschickten Resolution Luft gemacht hat.

Ohne diese Resolution zu überschätzen, glaube ich in derselben doch eine bezeichnende Äußerung unserer öffentlichen Meinung erblicken zu sollen und mit Rücksicht auf diese wollte ich mit der Wiederanknüpfung unserer Verhandlungen nicht länger säumen.

Indem ich Ihre Eröffnungen, namentlich auch hinsichtlich des Zeitpunktes, welchen Sie zur Einberufung der gemeinsamen Versammlung geeignet erachten, entgegensehen, bitte ich Sie, hochverehrter Herr Collega, den Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung zu genehmigen.

Ihr ergebener

[Traducere:]

*Excelenței sale, domnului dr. Michael Polit, avocat etc. la Novi Sad
Preacinstite domnule coleg,*

În completare la corespondența noastră mai timpurie, referitoare la o adunare comună a celor trei naționalități aliante, îmi permit din nou să mă întorc la această chestiune, cerându-vă colaborarea prietenească, pentru ca adunarea plănuită să se poată întruni în cel mai scurt timp.

Negocierile duse în această chestiune au fost amânate, cum se cunoaște, din cauza faptului că sârbii, datorită Congresului lor bisericesc, au considerat să nu participe în anul 1897 la alte manifestări naționale. Acum, și în acest an se apropie de sfârșit, și evoluția chestiunilor legate de Congresul bisericesc până în acest moment se pare că nu mai poate fi influențată în niciun fel de adunarea comună planificată. De aceea cred că acele motive, care au determinat în trecut amânarea negocierilor noastre, astăzi nu ar trebui să mai persiste.

Această premisă mă îndeamnă să reiau din nou firul corespondenței și să vă întreb, dacă situația de acum a sârbilor, pe care consider că o puteți aprecia cel mai corect, permite realizarea în curând a planului nostru comun, și dacă ați fi dispus să colaborați în această chestiune.

Eu cred că în această chestiune nu trebuie efectuată o analiză mai îndeaproape a situației politice. Privitor la cele mai noi încercări de forță ale șovinismului maghiar, apare în mod sigur la confracții noștri sârbi, precum și la celelalte naționalități oprimate nevoia de a nu mai primi în liniște noile provocări din partea elementului stăpânitor, ci de a protesta în mod oficial împotriva acestora.

Momentul de față ar trebui să se preteze unei acțiuni energice deja din cauza faptului că noi, acum mai mult decât orișicând, putem conta pe colaborarea sașilor, chiar dacă pe una ocazională, iar alăturarea elementului german cuvântului nostru ar conferi acestuia o greutate însemnată.

În fine, aș dori să amintesc împrejurarea că neîntrunirea adunării anunțate deja de atâta vreme, precum și inactivitatea, ce puțin aparentă până în acest moment, a Comitetului executiv ales în anul 1895 la Budapesta în cercurile conaționalilor Dvs. și ai mei au oferit ocazia unei remulțumiri care pătrunde tot mai profund, și care și-a găsit expresia cea mai recentă în sărbătoarea de înfrățire a tineretului universitar al naționalităților aliata ținută la 5 noiembrie, printr-o rezoluție trimisă în mod sigur și Dvs.

Fără a supraestima această rezoluție, consider că în aceasta putem întrevedea totuși o exteriorizare semnificativă a opiniei noastre publice, și privitor la aceasta, nu am mai dorit să ezit în reluarea negocierilor noastre.

Așteptând opiniile Dvs., inclusiv privitor la momentul pe care îl considerați a fi cel mai potrivit pentru întrunirea Adunării comune, vă rog, reastimate domnule coleg, să primiți expresia deosebitei mele considerații.

Al Dvs. supus...

II. Ioan Rațiu către Mihail Polit, concept de răspuns, 19 decembrie 1897¹⁸⁶

Im letzten Momente erfahre ich dass die Redaction der „Zastava“ sich unsere Redaction der Tribuna mit der Anfrage gewendet hatte, ob nicht Ansicht wäre dass das Executiv Comité des Nationalitäten-Congresses über den neuen Magyarisirungsvorlage in einem gemeinsamen Proteste sprechen sollte?

Da jetzt unsere, und vielleicht auch andere Wählerversammlungen toten werden erscheint es auch mir dass eine Protest-Kundgebung eine

uzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2718. Acest concept de răspuns : analizat de N. Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, p. 662, concluzionându-se că a crîs de Elie Dăianu și că scrisoarea finală a fost expediată lui M. Polit pe 19 decembrie 1897.

Notwendigkeit ist.

Wenn auch Sie, verehrtester Herr Collega, diese Ansicht teilen, was mich sehr erfreuen möchte, bitte ich Sie dringend die Sache zu besprechen und eine solche Kundgebung, kurz, bündig und kategorisch, zu redigieren, damit wir es alle unterschreiben, und in unsere Blätter erscheinen lassen sollen. Ich bin ein wenig kränklich, die andere Herren Mitglieder sind weit von hier, und auch sonst ist es am besten wenn Sie diese Sache auf sich nehmen möchten. Die anderen Herren, ich zweifle gar nicht daran, werden bereitwillig das Protest unterschreiben.

Die Zeit ist sehr kurz, aber bis die Vorlage zur Sanktionierung kommt, ist noch immer genug. Deswegen aber bitte ich Sie noch einmal die Sache in Hand zu nehmen. Wenn Sie es glauben dass eine Zusammenkunft und Besprechung nötig wäre, was ich kaum für nötig halte, so möchte ich die Herren hierher einberufen müssen, da es mir unmöglich ist, jetzt im Winter zu reisen.

[Traducere:]

În ultima clipă am aflat că redacția „Zastava” a apelat la redacția noastră de la „Tribuna” cu întrebarea, dacă nu ar împărtăși opinia dacă Comitetul executiv al Congresului naționalităților ar trebui să se pronunțe într-un protest comun privitor la noile proiecte de maghiarizare?

Dat fiind că acum adunările de alegători ale noastre, dar și ale celorlalți sunt interzise, și mie mi se pare că manifestarea unui protest a devenit o necesitate.

Dacă și Dvs., stimate domnule coleg, împărtășiți această viziune, ceea ce m-ar bucura foarte mult, vă rog să discutați chestiunea urgent și să redactați un astfel de protest scurt, cuprinzător și categoric, pentru ca să-l putem semna cu toții și să-l putem publica în ziarele noastre. Eu sunt acum puțin bolnav, ceilalți membri sunt departe de aici, și de altfel ar fi cel mai bine dacă Dvs. ați putea prelua această chestiune. Ceilalți domni, nici nu mă îndoiesc de aceasta, vor fi gata să semneze protestul.

Timpul este foarte scurt, dar până proiectul ajunge la promulgare, mai avem destulă vreme.

De aceea vă rog încă o dată să luați în mâini această chestiune. Dacă credeți de cuviință că o întrunire și o discuție ar fi necesare, ceea ce eu abia consider că este cazul, atunci va trebui să-i întrunesc pe domni aici, fiindcă îmi este imposibil să călătoresc acum, fiind iarnă.

III. Redacția „Zastava” (Emil Gavrilla) către Redacția „Tribunei”,
20 decembrie 1897¹⁸⁷.

Urednistvo „Zastave”/Redaction „Zastava”
Novi Sad/Neusatz, Dec. 20, 1897
Löbliche Redaction!

Mit heutigem haben wir die slovakischen Freunde ersucht die Initiative zu ergreifen und das Executivcomité des Nationalitätencongresses einzuberufen da dieselben erklärt haben, beizustimmen.

Hochachtungsvoll
Für Redaction „Zastava”
Dr. Emil Gavrilla

[Traducere:]

Redacția „Zastava”
Novi Sad, 20 decembrie 1897

Stimată redacție!

Astăzi am solicitat prietenilor noștri slovaci să preia inițiativa și să întrunească Comitetul executiv al Congresului naționalităților, dat fiind că aceștia și-au declarat acordul.

Cu stimă,
Pentru redacția „Zastava”
Dr. Emil Gavrilla

IV. Redacția „Zastava” (Emil Gavrilla) către Ioan Rațiu, 21
decembrie 1897¹⁸⁸.

Urednistvo „Zastave”/Redaction „Zastava”
Novi Sad/Neusatz, 21 Dec. 1897
Euer Wohlgeboren!

Mit Bezug auf Ihr werther vom 10. d. M. haben wir die Ehre Sie zu verständigen, dass es uns hier, wegen unserer Spaltung unmöglich war, die Initiative zu ergreifen, daher haben wir Sie gestern verständigt, dass wir die Initiative den slovakischen Freunden überlassen haben.

Aus demselben Grunde ist es uns äusserst schwierig den Entwurf des gemeinsamen Protestes zu verfassen, und haben uns deshalb heute an

⁸⁷ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2716.

⁸⁸ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2717.

Herrn Dr. Miloš Štefanović in Pressburg gewendet, was auch Sie unbedingt befriedigen wird.

Zugleich bitten wir Sie zu versuchen auch die Sachsen für die Action zu gewinnen.

Hochachtungsvoll, für Redaction „Zastava”
Dr. Emil Gavrilla

[Traducere:]

Redacția „Zastava”
Novi Sad, 21 decembrie 1897
Excelența voastră!

Cu referire la scrisoarea Dvs. din data de 10 a acestei luni, avem onoarea de a vă comunica, că ne-a fost imposibil aici, din cauza sciziunii noastre, să preluăm inițiativa, de aceea v-am comunicat ieri că am predat această inițiativă prietenilor noștri slovaci.

Din același motiv ne este deosebit de greu să elaborăm un concept al protestului comun, și de aceea am apelat astăzi la domnul Dr. Miloš Štefanović din Bratislava, fapt care în mod sigur vă va satisface și pe Dvs.

Totodată, vă rugăm să încercați să-i câștigați și pe sași pentru acțiune.
Cu stimă, pentru redacția „Zastava”
Dr. Emil Gavrilla

V. Stefan Malešević către Ioan Rațiu, 19 mai 1898¹⁸⁹

Zenta (Bács Bodroger Comitat) [1]898 19/5
Geehrtester Herr Collega!

Vor einigen Wochen hat Dr. Mudroňy aus Turócz Szt. Márton das serbische Nationale Central comite in Neusatz brieflich aufgefordert, von Seite der Serben ebenso einen Entwurf des Nationalitätenmemorandums abzufassen, wie es auch die beiden anderen Nationalitäten für dem im May abzuhaltenden Nationalitätencongresse tun werden, in Folge Vorgegangener Verabredung.

Da begreiflicherweise jeder solche Entwurf die Beschwerden aller Nationalitäten umfassen muss, so habe ich des ich mit dem Concepte dieses Entwurfes anstatt Dr. Polit von unserem serbischen Central Comite betraut wurde – mich an Euer Hochwohlgeboren gewendet mit der Bitte, nur einige wichtige, die

¹⁸⁹ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, inventar M. 2729.

Rumänen betreffende Daten, zu diesem Behufe zukommen zu lassen.

Es sind aber einige Wochen seit der Zeit vergangen ohne eine Antwort. Vor einigen Tagen war ich in Neusatz wo wir die Sache noch einmal besprochen, und ich die Weisung erhalten habe, mich noch einmal an Euer Hochwohlgeboren zu wenden, mit der Frage

Ob man von der Abhaltung eines Nationalitätencongresses in diesem Jahre vielleicht abgestanden ist von Ihrer Seite?

Und wenn nicht, wann glauben die Herrn Rumänen dass es abzuhalten ist?

Jedenfalls bitte ich um Antwort auf meinen ersten Briefe, wenigstens darauf, ob ich hoffen kann, die verlangten Daten zu bekommen oder nicht?

Hochachtungsvoll

Dr. Stefan Malešević

Advocat in Zenta (Bácska)

[Traducere:]

Zenta (Comitatul Bács Bodrog) [1]898 19/5
Stimate domnule coleg!

Acum câteva săptămâni, Dr. Mudroň din Turčansky Sv. Martin a solicitat printr-o scrisoare Comitetului Național Sârbesc din Novi Sad să întocmească de asemenea un concept al memorandumului naționalităților din partea sârbilor, așa cum vor face și celelalte două naționalități pentru Congresul naționalităților care se va ține în mai, în urma înțelegerii premergătoare.

Dat fiind că un astfel de concept trebuie să cuprindă plângerile tuturor naționalităților, dat fiind că am fost delegat eu însumi din partea Comitetului nostru național sârbesc în locul lui Dr. Polit – apelez la Excelența voastră cu rugămintea de a-mi remite doar câteva date importante referitoare la români, pentru scopul enunțat.

Au trecut însă câteva săptămâni, fără a primi niciun răspuns. Acum câteva zile am fost la Novi Sad, unde am discutat chestiunea încă o dată, și unde am primit indicația de a apela încă o dată la Excelența voastră, cu întrebarea: dacă din partea Dvs. a survenit cumva vreo distanțare față de ținerea în acest an a unui Congres al naționalităților? Și dacă nu, când consideră domnii români că ar fi de ținut?

În orice caz vă rog să-mi răspundeți la primele mele scrisori, cel puțin în privința speranței mele de a primi sau nu datele cerute.

Cu stimă

Dr. Stefan Malešević

Avocat la Zenta (Comitatul Bácska)

Korespondencija Joana Raciua sa srpskim političkim liderima
-Rezime-

Tema ovog saopštenja je korespondencija između lidera srpskog nacionalnog pokreta i predsednika Rumunske narodne stranke, dr Joana Raciua, u periodu posle procesa memorandista (1894-1898). Značajan deo ovih pisama objavljen je u knjigama o korespondenciji J.Raciua, bez sistematske analize. Nekoliko dokumenata iz arhiva naznačio je, sedamdesetih godina, N. Kordoš u arhivi Nacionalnog istorijskog muzeja Transilvanije iz Kluž-Napoke, ali ona nisu do sada integralno objavljena. Dopunjujući informaciju ovim podacima, dobijamo sliku razvoja odnosa između lidera srpskog nacionalnog pokreta i rumunskih lidera na kraju XIX veka.

Considerations on the correspondence Serb political leaders
with Dr. Ioan Rațiu during 1894-1901
-Summary-

The paper studies the correspondence between the Serbian political leaders from Hungary and Dr. Ioan Rațiu, the president of the Romanian National Party from Transylvania and Hungary, in the years that followed the Memorandum movement (1894-1901). The main events which they refer at are: the Congress of the Nationalities (1895), the Protest of the Nationalities (1898) and the Memorandum of the Nationalities (1899). Although such actions hadn't brought the expected political effects, they carried a major symbolic weight for the collaboration between Serbians, Slovaks and Romanians. The letters also contain information on subjects such as: the internal situation of the Serbian national movement – divided between the radicals and the liberals, the Serbian leaders' knowledge about the problems inside the Romanian national movement and their attitude towards both the tribunist and Rațiu factions.

The conclusions point towards the image of a dysfunctional collaboration, sacrificed to each partners' interests whenever the situation called. Ioan Rațiu tried to assume the leadership of the three nationalities, but he was too old, too proud and too stubborn to be successful even in his own yard, rejecting any collaboration with the tribunists, thus sealing the fate of the Romanian National Party for the next decade. The Serbians also

proved unable to put aside their internal contradictions and the selfish fears about the autonomy of their church, undermining the three nationalities' collaboration with endless delays.

The paper is followed by five unpublished letters addressed to I. Rațiu, tiny pieces in the larger and yet less studied puzzle of Serbian – Romanian collaboration during the dualist regime.

Modelul sârbesc în cultura iluministă românească din Banat¹⁹⁰

Nicolae Bocșan*

Literatura românească din Banat, în prima etapă de manifestare a luminilor românești în acest spațiu cultural a avut un pronunțat caracter didactic și moralizator, fiind subordonată politicii școlare a monarhiei austriece. Conținutul ei reflectă direcțiile acestei politici, care urmărea și prin intermediul școlii sau al tiparului să întărească unitatea imperiului. Din acest motiv autoritățile sunt preocupate de difuzarea unei literaturi identice pentru toate națiunile ce compuneau imperiul, emănată sau controlată de cercurile oficiale, ceea ce explică manifestările culturale identice la grupurile etnice ce conviețuiau în Banat.

O cercetare comparată a literaturii iluministe românești și sârbești din Banat își propune să illustreze ponderea mare pe care a avut-o modelul sau intermediarul sârbesc în difuzarea ideilor iluministe în societatea românească.

Literatura didactică din prima etapă a Luminilor românești bănățene (1771-1790) ilustrează convingător traseul parcurs de cărțile școlare de la originalul german la cel românesc prin intermediul exemplarului identic sârbesc.

Bucvar sau începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu love slovenești..., Viena, 1771, inaugurează practica tipăririi unor manuale identice în limbile sârbă și română. *Bucvarul* este prima carte tipărită de I. urzböck la Viena pentru școlile ortodoxe în cele două limbi. Cu câteva excepții, doar, din 1771 aproape toate cărțile didactice tipărite la Viena apar concomitent în limba sârbă și în limba română, în exemplare bilingve sârbo-germane sau româno-germane. *Bucvarul* a făcut excepție de la regula bilingvismului și a apărut numai în sârbește sau românește. Exemplarul scris în *Bibliografia românească veche*¹⁹¹ a fost identificat de Onisifor

Cercetarea a fost sprijinită prin grantul UEFISCDI Idei nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0040, „The Political e from Transylvania (1867-1918)”.
rof.univ.dr. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Ghibu ca fiind o reeditare a celui apărut la Iași în 1755¹⁹², aducându-se argument categoric conținutul aproape identic al celor două cărți. Exemplarul în limba slavonă-sârbă, cu același titlu¹⁹³, a fost editat după un abecedar rus, tipărit la Kiev în 1751¹⁹⁴. Aprecierea lui Onisifor Ghibu nu poate fi susținută, exemplarul sârbesc fiind modelul după care s-a tradus și în limba română.

Comparația este totuși corectă, asemănarea de conținut dintre cele două abecedare în limba română, cel de la Iași și cel de la Viena, se explică prin faptul că au avut ca model același *Bucvar* kievean, doar că ediția românească de la Viena este o traducere a celei sârbești, așa cum o dovedește conținutul. Este greu de crezut că Iosif Kurzböck a importat *bucvarul* ieșean, după ce împărăteasa a interzis importul cărților bisericești din „*provinciile străine*”. Literatura în limba slavonă sârbă a preluat mai multe cărți bisericești și școlare rusești.

Catehismul mic, ediție trilingvă sârbă-română-germană¹⁹⁵ a fost aprobat de sinodul de la Carloviț din 1774, a fost tipărit în același an, dar ediția respectivă nu a fost difuzată¹⁹⁶, ci a fost topită pentru abateri de la dogma ortodoxă, se pare în favoarea catolicismului. Din cauza reacției ierarhiei ortodoxe, autoritățile opresc difuzarea cărții, ceea ce produce tipografiei vieneze pagube¹⁹⁷.

Bibliografia editată de Mihailovici menționează, fără a da ca dată certă, anul 1776 drept an al editării catehismului, conform concluziilor lui D. Ruvarac¹⁹⁸. Între 1776-1779¹⁹⁹ poate fi datat *Catehismul* trilingv menționat în bibliografia românească. D. Ruvarac atribuia traducerea românească lui Pahomie Knezević²⁰⁰, episcopul Aradului. Mai aproape de realitate ni se pare mărturia lui Nicolae Stoica de Hațeg, din *Cronica Banatului*, potrivit căreia traducerea în limba română a început-o Dimitrie Eustatievici, „*secretariu Ardealului*”, continuând-o apoi împreună cu Nicolae Stoica, după ce primul s-a îmbolnăvit. Cronicarul bănățean a indicat și autorii celorlalte variante, arhimandritul Ioan Raici pentru varianta slavonă²⁰¹, după care au tradus Teodor Iancovici în limba germană și Nicolae Stoica - Dimitrie Eustatievici în

¹⁹¹ *Bibliografia românească veche* (B.R.V. 374), vol. II, București, 1910, p. 195.

¹⁹² Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, p. 48.

¹⁹³ *Bucvar'ili načalnoe učenje hotiastym' ucitja knjig pismeni slaveno serbskimi*, Viena, 1770. Vezi G. Mihailovici, *Srpska bibliografija XVIII veka*, Beograd, 1964, p. 90.

¹⁹⁴ G. Mihailovici, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹⁵ B.R.V. 385, vol. II, p. 205.

¹⁹⁶ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat*, Timișoara, 1976, p. 208.

¹⁹⁷ E. Micu, *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria*, în *Transilvania*, XLI(1910), p. 20.

¹⁹⁸ G. Mihailovici, *op. cit.*, p. 131.

¹⁹⁹ J. Wolf, *Organizarea școlilor bănățene în anii 1770-1880 și activitatea pedagogului Teodor I. Iancovici*, în vol. *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1956, p. 72.

²⁰⁰ G. Mihailovici, *op. cit.*, p. 131.

²⁰¹ Informația este confirmată și de cercetările sârbești. *Ibidem*.